

CAP A UNA SEMÀNTICA COGNITIVA DEL CATALÀ (I): LA COGNICIÓ, EL COS, L'ESPAI I EL TEMPS¹

Josep MARTINES
Universitat d'Alacant

Al mestre Joan Veny

1. LA SEMÀNTICA COGNITIVA: ELS FONAMENTS²

Es fa difícil de sintetitzar en un grapat de pàgines un paradigma com el de la Lingüística Cognitiva (LC), que ha experimentat un gran desenvolupament des dels anys 70-80 del segle passat ençà; ens remetem a l'àmplia gamma de presentacions en societat de la LC publicades i a l'abast de qualsevol lector interessat; v., només com a mostra, Ungerer / Schmid (2013 [1996]), Cuenca / Hilferty (1999), Croft / Cruse (2004), Evans / Green (2006), Evans (2007), Geerearts / Cuyckens (ed.) (2007), Climent / Mateu (coord.) (2011), Ibarretxe / Valenzuela (dirs.) (2012), Fernández (2014), Dancygier (ed.) (2017). Com ja s'ha reconegut, la LC, més que no pas un model homogeni i unificat, constitueix un moviment que inclou diversos submodels (Ibarretxe-Antuñano 2013: 247),³ amb

1. Aquest estudi s'ha dut a terme en l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència de la Generalitat Valenciana, Ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes, xarxes i grups de recerca següents: «Variación y cambio lingüístico en catalán. Una aproximación diacrónica según la Lingüística de Corpus» (MICINUN, Ref. PGC2018-099399-B-100371); (IEC, Ref. PRO2018-S04-MARTINES); del Grup d'Investigació VIGROB-125 de la UA; la Xarxa de recerca en innovació en docència universitària «Lingüística de Corpus i Mediterrània intercultural: investigació educativa per a l'aplicació de la Lingüística de Corpus en entorns multilingües diacrònics. Aplicacions del Metacorpus CIMTAC» (Institut de Ciències de l'Educació de la UA, Ref. 4581-2018); i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA).

2. Abreviatures i signes especials emprats en aquest article: *conceptes i dominis conceptuais*: TEMPS (en versaletes); *esquema d'imatge*: 'davant-darrere' (entre cometes simples i en redona); *metàfores o metonímies*: +TEMPS ÉS ESPAI+ (entre el signe + i en versaletes); *mot no enregistrat al DCVB ni al DECat*: +.

3. Recordem només i sense possibilitat de desenvolupar-los ací: la teoria de la metàfora i de la metonímia, la semàntica de marcs, la teoria del prototip i dels efectes de prototipicitat, la teoria dels es-

aproximacions a l'estudi del llenguatge parcialment diferents però que comparteixen un seguit de principis epistemològics. Siga'ns permès ací tan sols de *a*) descriure molt sucintament aquests principis fonamentals de la LC i, més en concret, de la Semàntica Cognitiva (SC), l'autèntic moll de l'os d'aquest corrent (v. *infra* 1.1.), i parar atenció sobre el primer d'aquests fonaments (l'*embodiment* o la corporeïtzació de la ment i del significat; v. *infra* 1.2.); i *b*) mostrar quina projecció concreta pot tenir aquest primer principi (v. *infra* 2) en la recerca sobre el lèxic de la llengua catalana; provarem d'il·lustrar què ens pot oferir la SC i, específicament, aquest primer principi bàsic, per a explicar aspectes concrets fins ara poc aclarits del nostre lèxic. Per fer-ho, i com és habitual en la SC, seguirem una orientació diacrònica i comparatista.

1.1. QUATRE TRES BÀSICS DE LA LINGÜÍSTICA COGNITIVA

Podríem sintetitzar, com diem, de manera breu les bases de la LC en quatre grans principis: 1) El llenguatge és una eina de cognició: permet construir una representació conceptual del món. Està directament lligat al sistema de capacitats de la ment i a l'experiència amb les coses i a la cultura de cada societat. Això comença precisament amb la projecció del propi cos sobre el món (cfr. tot seguit 1.2.). 2) Les llengües reflecteixen la categorització del món i, doncs, la cultura de cada societat. Aquestes categories tendeixen a seguir el principi de prototipicitat: s'organitzen entorn d'un prototip o millor representant de la categoria i d'acord amb el grau de semblança dels membres de la categoria amb el prototip. Els criteris que regeixen aquesta connexió tenen a veure amb factors de caire experiencial i cultural: enciclopèdic. 3) Les categories semàntiques s'emmagatzemen en forma d'imatges (*dominis cognitius* (Langacker 1991), *models cognitius* (Lakoff 1987) o *marcs* (Fillmore 1985)) que poden adoptar des de formes molt esquemàtiques (*esquemes d'imatge*) a representacions més complexes (*scripts*). La metàfora i la metonímia són eines bàsiques en la conceptualització i en la categorització: la projecció d'uns dominis conceptuals sobre uns altres (del més concret al més abstracte, del més immediat al més llunyà, del conegut sobre el desconegut...) o la connexió entre conceptes culturalment contigus constitueixen un instrument essencial de cognició i de comunicació. 4) L'estudi lingüístic s'ha de dur a terme en els contextos comunicatius reals: l'anàlisi de la pragmàtica de la comunicació i dels processos de categorització s'ha d'operar en l'ús de la llengua. Els corpus escrits i orals són àmbits adequats per a realitzar-la.

1.2. EL LLENGUATGE COM A EINA DE CONEIXEMENT CORPOREÏTZADA

Cal situar el sorgiment de la LC arran del desenvolupament de la ciència cognitiva en les darreres dècades del s. xx: la recerca a l'entorn de les capacitats humanes vinculades al coneixement (Lakoff 1990; Gibbs 1996; Lakoff / Johnson 1999; Rosch *et al.* 2017

---

pais mentals i de la integració conceptual, la gramàtica cognitiva, la gramàtica de construccions, la teoria de la gramaticalització, la teoria de la inferència invitada del canvi semàntic, etc.

[1993]). Dins l'anomenat gir cognitiu que ha afectat disciplines diverses (la psicologia, la neurociència, l'antropologia, la filosofia o la intel·ligència artificial), la LC s'arrela en una concepció del llenguatge com a instrument de coneixement, de categorització del món i d'emmagatzematge i de recuperació de la informació. El llenguatge, a diferència del que havien postulat altres escoles com ara el generativisme, no s'entén com una capacitat a banda de la resta de capacitats de la ment humana; és més, es basteix i interactua amb les altres capacitats cognitives. La percepció i l'atenció, el raonament (deduccions, induccions i, més freqüentment, abduccions), la memòria, l'habilitat de construir hipòtesis, de formular prediccions i de preveure resultats o d'inferir informació, la categorització i la distinció de formes, la generació i la manipulació de símbols... són capacitats de la ment que permeten el llenguatge i que es reflecteixen en els elements lingüístics: des dels fonemes als morfemes, els mots, les estructures sintàctiques, és a dir, al capdavant, en tots els símbols lingüístics. Al seu torn, l'anàlisi d'aquests elements revela en quina mesura aquestes capacitats generals de la ment són responsables de l'estructura mateixa de les llengües i de la constant adaptació d'aquestes a les necessitats cognitives i comunicatives dels parlants. L'estudi de l'estructura de les llengües va, segons això, més enllà de l'anàlisi formal dels components i permet accedir a la representació del món que constitueix cada cultura, a la informació que s'emmagatzema en els mots, a les capacitats de la ment humana per a generar els conceptes i comunicar-los. Segons aquest plantejament, la semàntica, com a disciplina abocada a l'estudi del significat, ha pres un espai nuclear en la LC: tot símbol lingüístic, des del petit tret fonològic fins a les construccions més complexes, és transmissor de significat i, doncs, objecte d'anàlisi de la semàntica.

La projecció del propi cos i de l'experiència que hi té cada persona i, cal remarcar-ho, que cada persona ha heretat per mitjà de la cultura fa un paper fonamental en la interacció i en la conceptualització del món. És la teoria de la ment corporeïtzada (*embodied mind*; Lakoff / Johnson 1999; Clark 2008; Rubert 2009; Shapiro 2011). El cos, les facultats associades (atenció, focalització, percepció, moviment, desplaçament...) i la representació que se'n té (consciència i esquemes d'imatge que se'n deriven ['dins-fora', 'davant-darrere'...]) es projecten sobre la ment i sobre els usos lingüístics i expliquen la construcció i la comprensió del significat, sempre lligat a l'enciclopèdia cultural (hi tornem tot seguit). Això abasta des dels procediments de generació de preposicions i connectors a l'ordre de la frase, a l'ús de verbs vinculats als sentits bàsics per a expressar habilitats intel·lectuals més abstractes o a la gènesi de construccions sintàctiques. En aquest procés, hi fa una funció clau el recurs constant a la projecció metafòrica o metonímica.

Aquesta corporeïtzació del significat o *embodiment* és una constant en el llenguatge humà i té manifestacions ubíquies en els usos lingüístics quotidians. Pensem, p. ex., en la topicalització, fenomen governat per la pragmàtica de la comunicació i dependent de la capacitat d'atenció humana i dels principis que regeixen la percepció (com ara, les lleis gestàltiques): permet la focalització de l'atenció sobre aquell element que es desplaça a un lloc preeminent de la frase i esdevé *figura* sobre un *fons*: «Joan volia la casa per a son pare»/ «Joan, per a son pare, volia la casa»/ «La casa, Joan la volia per a son pare»/ «Per a son pare, volia la casa Joan»; això mateix s'adverteix en el lèxic corrent: en *pit-roig* la taca vermella del cos de l'animal adopta el paper de *figura* sobre la resta de l'ocell i, doncs, dels trets que podrien haver servit per a conceptualitzar-lo i denominar-lo (*fons*).

L'embodiment és arreu. En les construccions més habituals, com ara «Tinc son», s'hi reflecteixen esquemes de base experiencial que permeten a) la conceptualització de la SON com una COSA, i b) projectar aquesta conceptualització sobre l'esquema que conceptualitza el cos humà com a CONTENIDOR i aquest sobre la noció de POSSESSIÓ per a expressar l'experiència de sentir ganes de dormir. Nocions bàsiques vinculades a les parts del cos, amb el moviment i el desplaçament, amb la percepció pels sentits o amb les accions comunes ('agafar', 'soltar', 'veure') són projectades per a conceptualitzar i expressar lingüísticament, p. ex., la situació o l'orientació espacial per mitjà de preposicions («Viu enfront de l'hospital», «Vaig cap a casa», «Deixa la flassada al capdamunt de l'armari»); les formes del relleu (*boca, cap, coll, gola, gorja, peu...*); la successió temporal («L'any que ve serà un bon any»); la noció d'aproximació en un càlcul («L'obra venia a costar 2000 €»); el resultat d'un procés («Ha arribat a ser presidenta de la Generalitat»); les accions més abstractes («Ja veig que no entens el teorema», «He tastat la duresa de la vida»); l'inici d'un estat («M'ha agafat un maldecap molt fort»); la conclusió d'una acció («Ha deixat de fumar fa uns mesos»).

Com avançàvem, la vivència del propi cos tendeix a ser mediatitzada pels sistemes conceptuals que ha bastit cada societat; aquest sistema actua com a vincle amb el món i alhora com a filtre. I és que la corporeització del pensament i de la conceptualització de les coses està vinculada al caràcter enciclopèdic del significat, un altre tret fonamental de la LC: el símbol lingüístic connecta amb els conceptes l'elaboració dels quals és resultat de l'experiència humana i, cosa no menys important, del processament que n'ha fet cada societat. En l'apartat 2 (cfr. *infra*) mostrem que la projecció d'un esquema corporal bàsic com ara 'davant-darrere' sobre l'ESPAI com a marc de referència espacial i d'aquest sobre la successió del TEMPS està sotmesa a variació entre societats diferents i això, al capdavall, reflecteix representacions culturals diferents dels conceptes ESPAI i TEMPS. Un estudi ja clàssic de Geeraerts / Grondelaers (1995) sobre les metàfores per a expressar la ira ja mostrava com la recurrència d'imatges sobre la calor (foc, pressió, vermellor) no sols havia de vincular-se a l'experiència corporal directa amb aquesta sensació durant l'estat d'enuig: aquelles projeccions metafòriques connecten amb la concepció del cos de la medicina galènica, que tanta influència havia tingut en la cultura fins al descobriment del mètode científic. En aquesta línia, que *melsa* haja arribat a significar en part del català, en occità i en aragonès 'lentitud i indolència en les accions', s'hauria de vincular amb el fet que, segons aquella antiga medicina, era precisament la *melsa* l'òrgan de producció de la bilis negra: l'alteració d'aquest humor produïa la melancolia, un símptoma de la qual era justament aquesta indolència.

Aquest caràcter experiencial i cultural de la cognició ja era remarcat per un dels llibres fundacionals de la LC: *Women, fire, and dangerous things* (Lakoff 1987). El títol, a primer colp d'ull, fins i tot desconcertant, al·ludeix al fet que els parlants del dyirbal, llengua aborigen australiana del grup Pama-Nyungan, afegeixen un classificador als noms que els situa dins quatre categories: 1a o *bayi* (per a humans mascles i animals), 2a o *balan* (per a humans femelles, aigua, foc, lluita), 3a o *balam* (per a les coses de menjar que no siguin carn) i 4a o *bala* (tota la resta de coses). Lakoff (1987: 92-96) postula que les categories s'estableixen segons una estructura radial a l'entorn d'un prototip amb un element que compleix els trets definidors de la categoria; en la perifèria de la categoria se

situen elements que s'associen al prototip per algun tipus de relació de semblança. La connexió entre la perifèria i el centre de la categoria està determinada per principis de caire experiencial i cultural; p. ex., el peix s'inclou en la categoria 1a perquè és animat; les eines de pesca, vinculades al peix, s'inclouen, per tant, també en aquesta categoria. Com que les tempestes i l'arc de Sant Martí són considerats homes mítics, són en la categoria 1a. Segons les creences dyibal, els ocells són esperits femenins i, per tant, s'inclouen en la categoria 2a, llevat de tres espècies d'ocells que es creu que són homes mítics i, doncs, van a la categoria 1a; com que creuen que la lluna és el marit del sol, la lluna és a la categoria 1a i el sol en la 2a...⁴

La categorització del món que reflecteixen els classificadors del dyirbal il·lustra, d'una banda, el paper del llenguatge com a mitjà de cognició, una eina per a la comprensió del món i, doncs, reflecteix la representació de les coses que arriba a bastir cada societat. En aquest cas, observem criteris vinculats a l'experiència cultural específica del poble dyirbal i la seva manera d'entendre la natura, les activitats vinculades a la supervivència o la mena de relacions que ha establert entre els animals, les plantes... El subtítol del llibre de Lakoff (1987) sintetitza aquest pilar del cognitivisme de manera concisa i clara: *What categories reveal about the mind*.

Com il·lustra el cas del dyirbal que acabem d'invocar, l'anàlisi de categories permet descobrir la manera com cada cultura organitza el món, quin és el seu sistema de creences o els costums, què s'hi menja i què no, com estructura l'ESPAI i el TEMPS... El contrast entre llengües, sobretot entre aquelles tipològicament més allunyades, ha tingut potser en els darrers anys més que mai un notable desenvolupament. Ha permès constatar la gran diversitat de manifestacions del llenguatge i alhora l'existència de trets comuns fonamentals. Una d'aquestes constants té a veure, precisament, amb la base experiencial d'aquest esforç per conceptualitzar el món i per construir el significat. Aquesta base experiencial comença, com diem, amb les eines primigènies de l'ésser humà: el propi cos i la cultura, entesa com els mitjans que ha elaborat cada societat per a construir-se i projectar-se.

Plantejaments com aquests no són aliens del tot a disciplines com ara l'etimologia, de llarga i antiga tradició. Els grans diccionaris etimològics ja invocaven elements de caire experiencial i cultural en la dura recerca de l'origen dels mots i dels significats. Ara bé, la gran aportació de la SC en aquest àmbit és precisament la reivindicació del component experiencial com un tret constitutiu del significat evocat per les paraules: el significat és enciclopèdic, cultural. Permet constatar que són principis sistèmics, l'autèntic bastiment sobre el qual es construeixen els conceptes.

Tot seguit pararem atenció en un cas del lèxic català que mostrarà l'aplicació d'aquest primer principi de la LC a la resolució d'un petit, diguem-ne, *misteri*.

4. Aquesta interpretació, bàsicament experiencial, cultural i semàntica ha estat revisada, sense invalidar-la, amb la incorporació de condicionants de caire més lingüístic (fonomorfològic i sintàctic; cfr. Plaster / Polinsky 2007).

2. LA COGNICIÓ, EL COS, L'ESPAI I EL TEMPS

2.1. COM ÉS QUE DIEM COSES TAN ILLÒGIQUES COM ARA *DESPÚS-AHIR*, *DESPÚS-ANIT* I ALTRES?⁵

Com és sabut, el català antic (si més no, des del s. XIV) i, encara ara, una part important dels parlars contemporanis⁶ designen amb l'adverbi compost *despús-ahir* (literalment: 'després ahir') el concepte que altres parlars catalans expressen actualment amb *abans-d'ahir* o altres llengües amb *the day before yesterday* (anglès: 'el dia davant / abans ahir'), *anteayer* (espanyol: 'davant / abans ahir'), *avant-hier* (francès: 'davant / abans ahir'), *tegnapelótt* (hongarès: 'ahir abans') o 前天 (*qiántiān*) (xinès mandarí: 'davant / abans dia').⁷ En la mateixa línia, es diu en català *despús-anit*, atestat des de la primèria del s. XV (literalment: 'després anit passada'; 'la nit anterior a la darrera passada', *DIEC*).⁸ Recordem, així mateix, que hi ha l'adverbi *despús-demà* en la llengua antiga (atestat a la primèria del s. XV) i en una part notable dels parlars actuals.⁹ Es diuen *abans-d'ahir* i *demà passat*, més tardanament i en l'altra part dels parlars contemporanis. I, semblantment, *the day after tomorrow* en anglès ('el dia darrere / després demà'), *pasado mañana* en espanyol ('passat demà'), *après-demain* en francès ('després demà'), *holnapután* en hongarès ('demà després') o 后天 (*hòutiān*) en xinès mandarí ('darrere / després dia').

Recordem que *despús* (variants: *despuixes*, *-uixs*, *-uix*, *-uis*; *depuixes*, *-uixs*, *-uix*, *-uis*) és sinònim antic de l'adv. *després*, més corrent contemporàniament; hi ha hagut també *despús / dep- (que)* 'des que, d'ençà que'. *Despús* prové de la combinació de les preposicions DE (EX) i l'adv. PŌSTĒA llatins. Aquest darrer, al seu torn, és resultat de la gramaticalització de PŌST 'darrere', 'després' i el demostratiu ĒA. Per a explicar el segon segment del compost (*-pus* i variants), cal pensar en una formació regressiva des de les formes antigues del tipus *puixes* (< *puix*, *puis*, *pus* 'després'); recordem l'occità *pueissas* (*puoi-*, *pui-*) / *pueis*, *puois*, *pus*; el francès antic *poisses / pois*, *puis* o l'italià *pòscia*, més

5. Agraïm la col·laboració dels col·legues lingüistes següents: Jordi M. Antolí, Vicent Beltran, Teresa Cabré, Emili Casanova, Immaculada Cerdà, Nicolau Dols, Josep M. Escolano, Antoni Ferrando, Joan Ferrer, Jaume Fornés, Josep Vicent Garcia Sebastià, Maribel Guardiola, Joaquim Mallafre, Joaquim Martí, Caterina Martínez, Josep Meseguer-Carbó, Joan Miralles, Josep Lluís Monjo, Joan Peytaví, Vicent Pitarch, Anna Pineda, Miquel Àngel Pradilla, Joaquim Rafel, Joan Rafael Ramos, Gemma Rigau, Elena Sánchez, Carles Segura, Ramon Sistac, Jordi Suïls, Albert Turull, Joan Veny, Vicent Vidal.

6. A grans trets, aquesta àrea comprèn el País Valencià, les Illes Balears (*despuis* ~), el sud, el nord-oest i punts diversos del centre i l'est de Catalunya, la major part de la Franja d'Aragó i part de la Catalunya del Nord; cfr. els detalls de la distribució territorial, variants i sinònims en *DCVB* (s.v. *despús-ahir* o *despuis-ahir*), l'*ALDC* (mapa 642), el *PALDC* (mapa i comentari 413) i Martines (en premsa).

7. A més hi ha ⁺*endespús-ahir* (la Marina Alta; Beltran 1999: 129) i, amb més extensió, ⁺*endespús-demà* (part del valencià; i també, segons Veny 1977: 24, a Eivissa).

8. Segons el *DCVB*, hi ha *despús-anit* en català oriental i septentrional, en valencià i en mallorquí (ací *despús-anit*), cfr. més detalls en Martines (en premsa).

9. Segons el *DCVB*, es diu *despús-demà* al País Valencià, al sud de Catalunya, a la Franja d'Aragó, a Eivissa, al Rosselló (*després-demà*); l'*ALDC* (mapa 640) i el *PALDC* (mapa i comentari 412) confirmen aquestes dades. Cfr. més detalls en Martines (en premsa).

fidel a l'ètim; recordem també altres parelles d'aparença femenina i masculina *donques / doncs, sota/sots*, etc. Vegeu-ne més detalls al *FEW* (s.v. PÖSTĚA), al *DECat* (s.v. *puix*) i al *PALDC* (el comentari del mapa 413). *Después* i *despuis* s'han conservat en els compostos adverbials que ens ocupen ací: *después-ahir*, *después-anit*, *después-demà* i encara, d'un abast territorial més restringit, *+l'endespús-demà* o *+l'endespús-ahir*, esmentats adés en nota. Com ja s'ha dit, v. en Martines (en premsa) els detalls sobre la diacronia i l'extensió territorial contemporània d'aquestes formes.

Durem ací la primera de les experiències personals que esmentarem, aquesta reporta- da per un col·lega.¹⁰ Un infant de pare catalanoparlant i resident en un país castellanopar- lant mostrava estranyesa que el dia anterior al d'avui es digués *después-ahir*: «Después-ahir és hui», raonava el xiquet. Per la nostra banda, la sorpresa va venir quan vam descobrir que aquesta reflexió no anava gaire lluny d'altres que s'havien fet, si més no, del s. XVIII- XIX ençà, sobre aquesta denominació del català històric i de bona part dels parlars vius. Recordem, p. ex., com el gramàtic Josep Ballot (1814: 130) ja posava precisament *des- pús-ahir* com a exemple de *barbarisme*, és a dir, d'un dels dos «vicis que poden inficio- nar la oració en llengua catalana»:¹¹

(1) *Lo barbarisme se comet, quant se falta á la propietat; per exêmple, cometen barba- risme los que diuhen: Jo he pretengut un empleo, per jo he pretés; jo he nascut, per jo he nat; jo he resoltgut, per jo he resolt; jo he sigut, per jo he estat. Cometen també barbarisme los que encontrantse en algun paratge, pregunta lo un á l'altre: ¿ahont está Vosté? ¿per ahont viu? ó ¿ahont habita? puix estar serveix pera expressar la actualitat ó lloch present, y habitar significa viurer ab permanencia en algun domicili, casa ó alberg. També se comet barbarisme, quant se crida á algú, y respon ja vinch, en lloch de ja hi vaig; puix anar se diu de aquí allá, y venir de allá aquí. Igualment es barbarisme, quant se diu despues ahí, per antes de ahí; puix, despres ahí, es avuy, perque correspon á despres de ahí (Ballot 1814: 130-131) [Les cursives són de l'original].*

Joan Veny (1978: 33) ja havia advertit que «els puristes, començant per Ballot» ha- vien blasmat *después-ahir* «pel fet de trobar-lo il·lògic, car *después* —segons ells, però fi- cant els peus a la galleda— indicava només posterioritat temporal».¹² Carles Ros (1771: 20), sense donar-ne explicacions, potser ja havia anat per ací quan recomanava *ans daïr* (poc o, més tost, no gens usual en el català del País Valencià), en comptes de *después air* i precisament en el tractat *Correccion de voces y phrases que el vulgo, ú comun, de Valen- cia, usa, ó ha introduzido hablando (ú queriendo hablar) en su materno idioma*. Cent anys després, Joaquim Casanovas (1884²: 23) fou més directe: en un tractat sobre catala- nismes observats en el castellà parlat pels catalans, va aprofitar l'avinentesa per a criticar i per a demanar l'abolició de *después-ahir*:

10. Li l'agraïm al Dr. Joan Ponsoda (Universitat d'Alacant).

11. L'altre vici, segons Ballot (1814: 130), és el *solecismo*.

12. Veny (1978: 33) fa aquesta consideració quan adverteix el retrocés de part del lèxic històric a Barcelona davant formes noves: addueix *primavera d'hivern* i, precisament, *después-ahir*, substituïts en el parlar d'aquesta ciutat per *tardor* i per *abans-d'ahir*; en aquest darrer cas, troba que «aquesta pèrdua no estranya davant els blasmes que li infligien» aquesta mena de puristes.

(2) ANTEAYER. Los catalanes decimos *despusahir* para expresar *anteayer*, que es como si dijéramos *después de ayer*. Mas lógico sería decir: *antes de ahí*, y declarar abolida aquella voz (Casanovas 1884²: 23)¹³ [Les cursives són de l'original].

Aquest (suposat) caràcter il·lògic, certament advertit en altres llocs més que ara no podem detallar, ha condicionat fins i tot l'explicació de la gènesi de *despús-ahir* i dels altres compostos amb *despús* (*despús-anit*, *despús-demà*)¹⁴ i, com provarem de veure, també d'altres sinònims, tots lligats per la projecció d'un mateix esquema conceptual (cfr. *infra* l'apartat 2.4.). Parem atenció ara només en el *DECat*, l'obra etimològica de referència.

En diversos llocs, i especialment en els articles *abans*, *ahir*, *demà*, *pres* i *puix*, el *DECat* forneix sobretot dades d'ús territorial contemporani dels tres compostos amb *despús*; la documentació històrica oferida és esparsa. Posa l'atenció sobre *despús-ahir*; per explicar-ne l'origen, suggereix que «potser el punt de partida [de *despús-ahir*] es troba en *despús-demà*» (*DECat*, VI, *puix* 862a50) i, poques línies més avall, després de fer constar que només en té notícies del País Valencià, addueix com a fonament un argument basat en la *lògica*, semblant als presentats ací adés:

(3) I notem que és només en aquesta combinació [*despús-demà*] on s'entén el sentit en què era lògic el compost: 'després de demà'./ Sembla, doncs, que és només a base d'un paral·lisme amb això que es pogué crear *despús-ahir* 'abans-d'ahir', amb tot i que aquest sí que és usual a totes les regions, i sens dubte antic (*DECat*, VI, *puix* 862b13-17).

Abans, en l'article *ahir* (*DECat*, I, 86b32-36), havia datat *despús-ahir* a la darrerria el s. xv,¹⁵ en referència presa del *DCVB* (i aquest del *DAGuiló*), i havia subratllat la gran extensió actual de l'adverbi arreu del territori (inclosa la variant més conservadora *des-*

13. En la primera edició de l'obra, Casanovas (1883: 8) havia estat més àcid: la utilització d'aquest adverbi en català li serveix per a criticar «un pueblo tan apático en lo que se refiere á la pureza del lenguaje, que hasta en su propio dialecto, que aspira al rango de idioma, dice *después de ayer* por *antes de ayer* y además lo pronuncia mal [com adverteix Solà (1991: 73), deu referir-se al fet de dir *despús*], cometiendo dos errores graves en una sola pieza».

14. És remarcable, en aquest sentit, l'explicació que proposa el *DAmengual* per a *despuis*: «*Despuis*, adv. t. ant. Que denota preferencia de tiempo ó de lugar. *Antes*. adv. t. *Prius*, *antea*. *Despuis*; Todavía se usa en los siguientes modos adverbiales». Tot seguit inclou *despuis ahí*, *despuis ahí s'altre*, *despuis á nit*, *despuis á nit s'altra*. Conclou l'article amb aquest comentari: «Me parece que la palabra mallorquina *Despuis*, viene de las palabras latinas *De Prius*, que denotan anterioridad, y no de la castellana *Después*, que en mi sentir viene de las latinas *De Post*, que significan posterioridad».

El caràcter il·lògic del tipus *despús-ahir* ha arribat a aduir-se com a motiu per a explicar la reculada de *despús* davant *aprés*: Badià (1999: 221), en demanar-se pel motiu pel qual les *Regles de esquivar vocables* rebutgen «*despuxes* e *despuys* per *aprés*», havia suggerit que, a més de factors de marcatge sociolingüístic, «[t]ambé podria influir-hi una certa manca de lògica (ni que fos inconscient): *depuys*, en compostos com *depuys-ahir* 'abans-d'ahir' significaria literalment 'després d'ahir', o sigui 'avui'? Sembla que algun gramàtic hi ha fet al·lusió».

Com a pura il·lustració, vegeu com s'explica el sentit de *despusahir* en el *NDL*: «tot i que sembla que vulgui dir avui, vol dir abans-d'ahir».

15. Com s'ha avançat, nosaltres l'hem situat ja al segle anterior (s. xiv; Martines, en premsa).

puís-ahir, de Mallorca), «llevat del barceloní i algunes comarques pròximes, on es prefeix *abans-d'ahir* o *ans-d'ahir*». ¹⁶ Concreta més aquesta descripció general de l'extensió de *después-ahir* en l'article dedicat a *puix* (*DECat*, VI, 862b25): el País Valencià, el nord-oest de l'alta Catalunya, les Illes; en dona referència del reusenc Josep Martí Folguera, en *Lo Caragirat* (1877: 34; *después-ahí*).

En el mateix article dedicat a *puix* (*DECat*, VI, 862b25), tot i que se'n fa ressò, potser no atén prou bé el fet que hi haja els tres adverbis (*despuys demà*, *despuys ahir* i *despuys a nit*) en el *DTorra* (1670): indicatiu important de la probable antiguitat i de l'extensió potser general de totes tres formes en altres temps. N'aporta ací un únic testimoni medieval, justament de *después-ahir*; es tracta d'un exemple de la *Questa del sant Grasal*, el significat del qual posa en dubte: vol dir realment 'el dia anterior a ahir' o, més tost, 'des d'ahir, ja ahir?'; més avant hi tornarem. Línies més avall, conclou insistint que

(4) En tot cas hem d'admetre que *después-ahir* és una formació neològica modelada sobre *después-demà*, que és en el que s'explica el valor semàntic assumit pel mot (*DECat*, VI, *puix* 862b47-50).

Per acabar, fa constar que *después-anit* (que, com hem vist, documenta en el *DTorra* (1670, s.v. *despuys-anit*)), «només el sé avui a Mall.» (!) (*DECat*, VI, *puix* 862b52).

Sobre *después-demà*, a més de la insistència en el sentit lògic del compost, tan sols en reporta la referència del material de Josep Giner Marco del 1934 en la revista *El Camí* per situar-lo «a València i en alguna altra zona», mentre que el tipus «*demà-passat* és del Principat» (*DECat*, III, *demà*, 62b:54).

Certament l'analogia és un mecanisme del canvi lingüístic important. Tot i això, no sembla que pugui ser prou per a donar compte de la gènesi de *después-ahir* (cfr. *infra* l'apartat 2.4). En l'explicació del *DECat* reportada, hi ha importants buits diacrònics i documentals; a parer nostre, no es posa prou atenció sobre *después-anit*, una altra expressió poc lògica, ni s'atenen altres mots de dins i de fora del mateix camp semàntic, mots que responen al mateix esquema temporal i que, com veurem, suggereixen que el fenomen deu ser més, diguem, de fons: deu tenir a veure amb la projecció d'un marc de referència espacial (i, doncs, temporal) en català diferent a l'observable en altres llengües (cfr. *infra* 2.4). Comptat i debatut, cal que ens interroguem si, aplicant el criteri lògic que presideix aquesta explicació, pot ser viable la generació d'un adverbi (*después-ahir* i, a més a més, *después-anit*), de caràcter díctic i d'un fort valor referencial, simplement per imitació de *después-demà*, suposadament l'únic producte lògic i, també suposadament, més antic? Com és possible que els parlants hagen generat un mot tan poc transparent i, fins i tot, equívoc en la comunicació? Com pot ser que haja perdurat tant i malgrat la pressió de formes més lògiques d'altres llengües veïnes i influents (espanyol i francès)? I, finalment, que no hi ha lògica darrere *después-ahir*?

16. En l'article *abans* (*DECat*, I, 6a60-6b1-5) havia concretat més: *abans-d'ahir* és sobretot barceloní i de «la rodalia més central (junt amb el vulgar *antes-d'ahir*)» i *después-ahir* «(que també se sent algun cop a gent d'edat en aquesta zona [barceloní i rodalia]) té més gran extensió comarcal: Ross., comarques del NE., Oest, Centre, Ebre, Balears i País Val.».

2.3. LA PROJECCIÓ DE L'ESQUEMA CORPORAL 'DAVANT-DARRERE' I LA CONCEPTUALITZACIÓ DE L'ESPAI

'Davant-darrere' és un dels esquemes d'imatge espacials bàsics, a la vora d'altres com ara 'dalt-baix', 'esquerra-dreta', 'prop-lluny', 'dins-fora'... Com tots aquests, prové de la consciència de *tenir* un DAVANT i DARRERE en el propi cos, generada amb l'experiència d'interacció habitual i constant amb un mateix (el propi ego) i amb el món. Aquest esquema pot ser projectat cap a dominis més llunyans i abstractes. És fonamental en moltes cultures *a*) en la conceptualització del propi cos, de l'espai extern a aquest i del moviment, *b*) en la construcció dels marcs de referència (= FoR 'frame of reference', Talmy 2000; Levinson 2003; cfr. *infra*) que permeten l'orientació i la localització en l'espai d'un mateix i de les coses, i *c*) en el bastiment del sistema de metàfores i metonímies conceptuais que, projectades sobre dominis més abstractes, serveixen per a entendre el TEMPS (cfr. *infra* l'apartat 2.4.), la CAUSA i la CONSEQÜÈNCIA, les EMOCIONS, els CANVIS D'ESTAT, etc.

Siga'ns permès d'evocar la segona de dues experiències personals: aquesta viscuda directament. Tot endreçant una prestatgeria, una xiqueta petita demanava al pare: «Posa la foto *davant* la bitlla verda». La bitlla era tota del mateix color verd, sense cap marca específica a cap banda, i situada a la vora d'una altra bitlla groga. D'acord amb la instrucció de la xiqueta, el pare va col·locar la fotografia *davant* la bitlla verda, de manera que la fotografia cobria quasi tota la bitlla. «No, així no: davant la bitlla! Així la foto no caurà!». El pare, llavors, una mica sorprès, digué: «Això no és *davant*: això és *darrere* la bitlla».

Usos com aquests sovint no són prou atesos. Tendeixen a ser percebuts només com a *errors* dins el procés que fan els infants en l'aprenentatge de la llengua i de la representació del món que reflecteix aquesta. L'interès d'aquest cas de, diguem-ne, no coincidència (transitòria i corregida) amb la norma cultural, és en el fet que palesa una qüestió de caire conceptual: hi ha una representació de l'espai diferent en l'ús de la xiqueta i en l'ús convencional en català. S'ha escrit molt sobre la diversa conceptualització de l'espai, i específicament sobre la diversitat de FoR, que s'observa en cultures diverses i com es manifesten aquests en les llengües.

Levinson (2003) ha proposat tres tipus de FoR. Molt breument, en un context en què hi ha un P (*parlant-observador*), F (*figura* o l'objecte a situar) i G (de l'anglès *ground*; fons o referència respecte de la qual se situa F), distingeix:

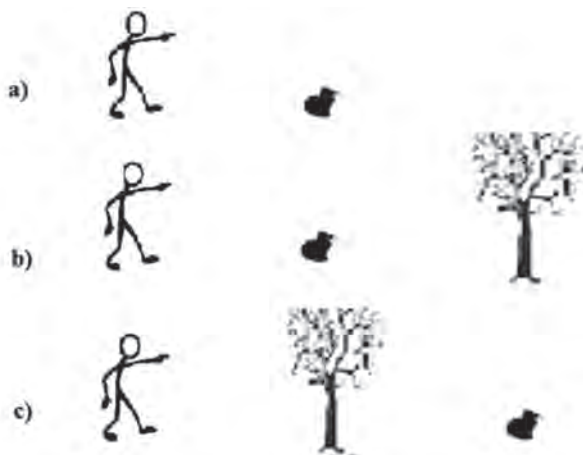
1) el FoR absolut, segons el qual F es localitza en funció de G d'acord amb punts de referència externs al mateix G (els punts cardinals, un accident del relleu...: «El gat (= F) és al nord del cotxe (= G)»); la tria del punt de referència és condicionada culturalment.

2) El FoR intrínsec, segons el qual la situació de F es determina també en funció de G, però d'un G que, en aquest cas, presenta ja una orientació pròpia; és a dir, culturalment ja s'ha atorgat a G un davant o un darrere específics («El gat (= F) és davant del cotxe (= G)»).

I 3) El FoR relatiu, centrat en P com a referent. Es distingeixen tres subtipus de FoR relatiu: 3.a) el bàsic, segons el qual (en el context en què hi ha només dos elements (P i F)), P situa F davant seu («El gat és davant (de mi)»). En el context en què hi ha P, F i G,

P projecta el seu esquema corporal de ‘davant-darrere’ sobre G; aquesta projecció es pot fer: 3.b) en reflexió («mirror imatge», «face to face» (Hill 1978), *ego-opposed* (Fillmore 1982)) o 3.c) en translació («en tàndem», *ego-aligned*; Radden 2011). Com a il·lustració dels FoR relatius, v. més avall la Figura 1.

Són moltes les llengües en què, com el català, es presenten FoR del tipus relatiu i del subtipus en reflexió (Levinson 2003), és a dir, llengües en les quals el marc de l’observador (real o hipotètic) és projectat «en espill» sobre la cosa observada. Això vol dir que, segons paraules de Jackendoff (1996: 17), «this frame establishes the front of the object as the side facing the observer». Tot i que aquest FoR «en espill» és molt estès, no arriba a ser universal: no fan aquesta reflexió llengües com ara el haussa i el zarma (totes dues llengües de l’Àfrica occidental; Hill 1978¹⁷ i 1982: 20; Talmy 2000: 211; Levinson / Wilkins 2006: 544), la majoria de les llengües nilòtiques (Mietzner 2012: 169), el marquesà (llengua polinèsia; Bennardo 2009: 58) o, amb alguna particularitat, el tongalès (llengua polinèsia; Bender *et al.*, 2005; Cablitz 2006: 252): representen l’objecte observat alineat en la mateixa orientació de l’observador; en aquestes llengües hi ha un FoR en translació; cfr. Figura 1.

Figura 1. «El gat és *davant* (de mi / l’arbre)», segons els FoR relatius: bàsic a); en reflexió (o «en espill») b), i en translació c) (o «en tàndem»). Elaboració pròpia, seguint Bender *et al.* (2005: 221).

Langacker (1991: 8; 2008: 78-77), per tractar la qüestió de la perspectiva que condiciona la manera com són conceptualitzades i expressades les escenes, definia els esquemes d’imatge de ‘davant’ (*in front of*) i ‘darrere’ (*behind*): ja advertia el paper de l’observador, i específicament del seu *vantage point* (VP), en haver de descriure situacions semblants a la que acabem de mostrar. El fet de donar més preeminència a un participant (*focal element*) o a un altre de l’escena duu a produir construccions diferents; segons el

17. V. en Hill (1978: 527) els condicionants en l’ús d’aquest FoR en haussa.

seu VP, l'observador pot triar un element o un altre com a *trajector* (*tr*; 'element preeminent o figura') o com a *landmark* (*lm*; 'element secundari o fons'): en *a*) de la Figura 2 (*in front of*), pren l'element més llunyà com a *landmark* per tal de localitzar l'element més acostat (*tr*); al seu torn, en *b*) (*behind*), els papers s'han invertit:

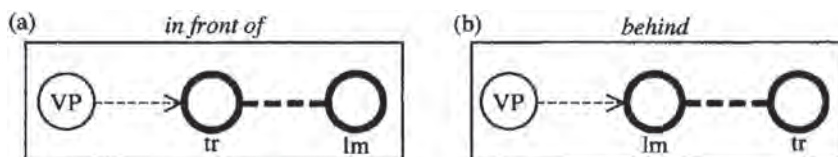

Figura 2. Esquemes de *in front of* i *behind*; reproduït de Langacker (1991: 8; 2008: 78-77).

Seguint encara Langacker (2008: 78), imaginem una situació en què un observador (VP_1) veu un gat i un arbre segons la disposició d'(1):

(1) $VP_1 \rightarrow$ (**gat**)—(**arbre**)

Podrà dir llavors (2a) o (2b), segons quin element de la situació voldrà focalitzar:

(2) a. El gat (*tr*) és davant l'arbre (*lm*). b. L'arbre (*tr*) és darrere el gat (*lm*)

Semblantment, si hi hagués un segon observador (VP_2) en la posició que es representa en (3),

(3) (**gat**)—(**arbre**) $\leftarrow VP_2$

aquest podria dir (4a) o (4b):

(4) a. L'arbre (*tr*) és davant el gat (*lm*). b. El gat (*tr*) és darrere l'arbre (*lm*)

Convé advertir que aquests esquemes s'ajusten al FoR relatiu en reflexió o «en espill», com ara l'adoptat pels parlants del català, de l'anglès, etc.; caldria, doncs, adaptar-los als casos en què hi ha projecció de l'observador sobre l'objecte en translació. No es tracta tan sols de la focalització com a *trajector* (figura) o com a *landmark* (fons) d'un o altre element: es tracta de tenir present que la variació en el FoR pot afectar l'estructura conceptual de la construcció i el contingut semàntic; cfr. adés Figura 1).

Comptat i debatut, la projecció de l'esquema d'imatge corporal 'davant-darrere' és una eina fonamental en la conceptualització de l'ESPAI. Els FoR presenten una variació remarcable entre cultures, cosa que es reflecteix en expressions lingüístiques diferents. Com veurem, això pot tenir conseqüències sobre la conceptualització d'altres dominis conceptuals connectats amb l'ESPAI, com ara el TEMPS; conseqüències que cal tenir en compte per a explicar aparents comportaments *illògics* dels parlants; en aquest cas, dels qui diuen *després-ahir* o *després-anit* i altres.

2.4. +TEMPS ÉS ESPAI+: PROJECCIÓ DEL MARC DE REFERÈNCIA ESPACIAL (FoR-E) SOBRE EL TEMPS

2.4.1. Els vincles entre ESPAI i TEMPS són profunds i es fan palesos en diversos eixos. Dins l'àmbit de la psicologia, s'han descrit els lligams que tendeix a establir la ment entre tots dos dominis: fins a quin punt el primer és el mitjà per a la conceptualització del se-

gon?, en quina mesura hi ha una relació simètrica o asimètrica entre tots dos dominis? Només com a il·lustració recordem que les aportacions clàssiques de Piaget (1927-1969), que ja havien advertit com els infants, en raonar sobre el TEMPS i l'ESPAI, entenien, p. ex., la noció de durada per mitjà de l'experiència amb la distància, més primària i directa; segons això, concloïen que el tren que havia recorregut més distància devia ser el que més temps hi havia trigat. Els experiments més recents confirmen amb dades que el recurs a l'ESPAI per a conceptualitzar el TEMPS és present en cultures diverses i es manifesta de maneres variades en moltes llengües i, cal subratllar-ho, és una estratègia que es manté fins i tot durant l'edat adulta (Boroditsky 2000 i 2001; Boroditsky / Ramscar 2002; Núñez / Sweetser 2006; Sarrazin *et al.*, 2004; Torralbo *et al.*, 2006; Tversky *et al.*, 1991).

Els treballs fundacionals de la LC de Lakoff / Johnson (1980, 1999) ja feien èmfasi sobre el grau en què la representació conceptual del TEMPS és resultat de projeccions de caire metafòric de l'ESPAI o de dominis connexos, com ara el MOVIMENT. Així mateix, havien advertit que la relació en la conceptualització de tots dos dominis és asimètrica: se sol parlar del TEMPS en termes de l'ESPAI i no tant a la inversa. La psicolingüística contemporània confirma aquella observació (Boroditsky 2000; Casasanto / Boroditsky, 2008): hi ha més tendència a conceptualitzar el TEMPS en termes de l'ESPAI que no a l'inrevés.

S'ha comprovat que és habitual en llengües molt diverses l'ús dels mateixos mots per a designar fets amb l'un i amb l'altre domini: aquests mots solen provenir del domini espacial (Haspelmath 1997); així mateix, són molt corrents les metàfores i les metonímies de base espacial que serveixen per a conceptualitzar aspectes del TEMPS, com ara la durada, l'orientació, la successió i la localització dels esdeveniments... (McGlone / Harding 1998; Boroditsky 2000; Gentner 2001; Kita *et al.*, 2001; Gentner *et al.*, 2002; Bender *et al.*, 2005 i 2010). Pensem només en mots bàsics com ara *ans* o *abans* (ANTÈ, antic ANTI: 'davant, enfront') o el mateix *després* (cfr. supra l'apartat 2.1.) que parteixen de mots llatins originàriament vinculats a la localització espacial; pensem en *before* i *after* de l'anglès o en *vor* i *nach* de l'alemany, que, manlevats de l'àmbit locatiu, expressen també valor temporal ('davant' i 'abans'; 'darrere' i 'després'); pensem en l'ús d'altres adverbis (*prop*, *lluny*), adjectius (*curt*, *llarg*), noms (*pas*, *transcurs*) o verbs (*acostar-se*, *arribar*, *córrer*, *discórrer*, *passar*, *transcórrer*, *venir*), vinculats tots a la dimensió espacial, per a expressar aspectes diversos del TEMPS.

Al capdavant, s'ha observat que l'ESPAI, com a domini més immediat, més vinculat a l'experiència física i corporal, tendeix a ser projectat per conceptualitzar el TEMPS, domini més abstracte. Això afecta, entre altres qüestions, el sistema de FoR que, com s'ha dit adés, s'aplica per a l'orientació i la localització de l'observador/conceptualitzador (o ego) mateix i de les coses en l'ESPAI (FoR-e) i la projecció d'aquest FoR-e sobre el TEMPS; dit d'una altra manera, el FoR temporal (FoR-t) reflecteix el FoR-e.

A hores d'ara es disposa de dades empíriques que poden fonamentar allò que s'havia plantejat fa temps dins la LC dient com a base sobretot l'anàlisi dels fets lingüístics connectats amb procediments de caire cognitiu (metàfores i metonímies). Bender *et al.* (2010 i 2005) han estudiat com els parlants de llengües diverses (anglès, alemany, xinès i tongalès) projecten sobre el domini temporal, segons tendències i preferències diferents, els FoR-e vists adés (absolut, intrínsec, relatiu per reflexió i relatiu per translació). No és prou clara encara, a la llum de les dades d'aquests estudis, l'explicació dels factors que

condicionen la tria d'un o d'un altre FoR-e en la construcció del FoR-t en cada llengua i en cada situació; a més, cal tenir present que pot haver-hi altres dominis font en la conceptualització metafòrica del TEMPS, a banda de l'ESPAI: Bender *et al.* (2010: 304) mateixos, seguint (Núñez / Sweetser 2016), recorden el cas de l'aimara, llengua ameríndia en què el TEMPS PASSAT (domini conegut i real i, doncs, visible) és situat al davant, i el TEMPS FUTUR (domini no conegut i irreal i, doncs, no visible) és situat al darrere: en aquest cas un condicionant important a l'hora de construir el FoR-t és la metàfora +EL CONEIXEMENT ÉS LA VISIÓ+ (o +SABER ÉS VEURE+). Tot i això, aquest estudi ofereix dades que reforcen el vincle entre el FoR-e i el FoR-t. Són significatius, en aquest sentit, els resultats següents:

a) totes quatre llengües apliquen la projecció del FoR-e sobre el FoR-t; això malgrat l'existència de diferències en les preferències de segons quin marc: els parlants del xinès i de l'alemany fan servir, si més no en els contextos estudiats, el FoR-t intrínsec molt per damunt dels parlants de l'anglès o del tongalès;

b) els parlants del tongalès, l'única de les quatre llengües investigades que disposa del FoR-e relatiu per translació (o «en tàndem»), tendeixen també a projectar aquest marc en l'expressió del TEMPS; en canvi, coherentment, els parlants de l'anglès i de l'alemany, en recórrer a un FoR-t relatiu, opten pel de reflexió (o «en spill»), d'acord amb el seu FoR-e; i

c) hi ha una preferència remarcable entre els parlants tongalesos estudiants i, doncs, exposats als models de l'anglès, a aplicar el FoR-t absolut, l'intrínsec i el relatiu per reflexió, en lloc del relatiu per translació.

En la línia de Bender *et al.* (2010 i 2005), els estudis essencials de Hill (1978: 528 i 1982: 21) ja havien observat que els parlants de la llengua haussa¹⁸ apliquen un FoR-t en translació. Específicament, es referia a un context que ens pot resultar interessant ara i ací: els haussaparlants tendeixen a situar *jiya* 'ahir' *gaba* 'davant o abans' *sheekaranjiya* 'després-ahir' i, a la inversa, *sheekaranjiya* 'després-ahir' *baya* 'darrere o després' *jiya* 'ahir'; coherentment, en la perspectiva de futur: situen *jibi* 'després-demà' *gaba* 'davant o abans' *gobi* 'demà'. Podríem pensar que el català actua a l'estil de la llengua haussa? No ho sembla: d'una banda, no s'actua així en el FoR-e; i, de l'altra banda, tant *després-demà* com, el més tardà, *demà passat* no van d'acord amb un FoR-t en translació. Aplica el català dos FoR-t, un per al TEMPS PASSAT (en translació) i un altre per al TEMPS FUTUR (en reflexió)? Continuem movent-nos dins la mancança d'una lògica...?

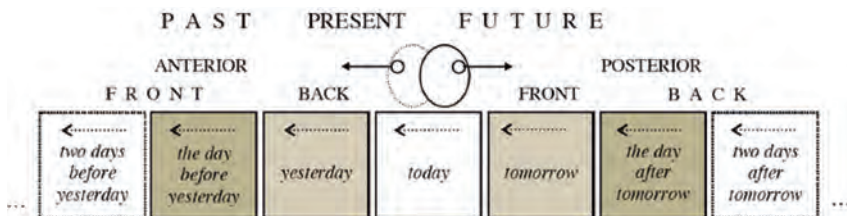
2.4.2. La proposta de Radden (2011: 17 i s.) pot ser particularment interessant per a trobar una explicació a la conceptualització del TEMPS que denota el tipus *després-ahir* del català. En l'estudi sobre les imbricacions entre ESPAI i TEMPS en llengües molt diverses, para atenció en la conceptualització de les seqüències temporals. De bon començament, cal remarcar el caràcter convencional de l'establiment d'una seqüència: és l'observador/conceptualitzador (ego) el qui decideix, d'acord amb criteris de caire experiencial i cultural, que un conjunt d'entitats constitueix o no una seqüència i quina direcció segueix

18. Recordem-ho: llengua en què també es pot fer servir un FoR-e relatiu per translació (o «en tàndem»); cfr. *supra* 2.3.

aquesta. I encara més: és també cosa de l'ego representar la seqüència com a *a*) alineada amb la seua mirada (FoR-t relatiu per translació o «en tàndem»), com hem descrit per al haussa, per al tongalès i per a altres llengües que disposen d'un FoR-e també d'aquesta mena (cfr. *supra*), o *b*) oposada a la seua mirada (FoR relatiu per reflexió o «en espill»), com fan, p. ex., la majoria de les llengües occidentals, que fan servir un FoR-e relatiu també en reflexió.

L'ego projecta el FoR-e també sobre cada element integrat en la seqüència i els atorga un davant o un darrere respecte de la seua perspectiva i de la posició dels elements anteriors i posteriors. I tot això entenent la direcció de la seqüència temporal com a representada de manera *a*) monodireccional (és a dir, «del futur cap al passat»), segons sembla, la més habitual en llengües diverses; o *b*) bidireccional (és a dir, «del futur cap al passat» i «del passat cap al futur»). En l'opció *a*) tindrem una representació en perspectiva doble respecte de l'ego: oposada a l'ego, en l'àmbit del futur, i alineada amb l'ego, en l'àmbit del passat; i, en l'opció *b*) tindrem, en canvi, una única representació: oposada a l'ego, tant si es tracta del futur com si es tracta del passat. Vegem tot seguit.

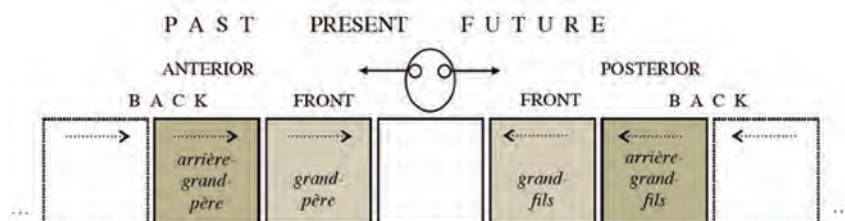
Com prova de representar la Figura 3, que manllevem sense canvis de Radden (2011: 25), en llengües com ara l'anglès (i, hi afegim nosaltres, l'espanyol o alguns parlars catalans), en què es diu *the day after tomorrow*, *pasado mañana* o *demà passat*, l'ego es presenta en posició oposada (en reflexió o «en espill») respecte a la seqüència temporal que es mou des del futur cap al passat i en una perspectiva segons la qual *tomorrow*, *mañana* o *demà* són davant de *the day after tomorrow*, *pasado mañana* o *demà passat*. Així mateix, quan en aquestes llengües es diu *the day before yesterday*, *anteayer* o *abans d'ahir*, cal suposar un canvi en la perspectiva segons la qual l'ego representa la seqüència temporal en el futur: en aquest àmbit, l'ego s'ha alineat amb la seqüència, hi ha un FoR-t en translació.

Figura 3. Seqüència monodireccional: oposada (en el futur) i alineada (en el passat) amb l'ego. *The day after tomorrow*, *pasado mañana* o *demà passat*; *the day after tomorrow*, *pasado mañana* o *demà passat*. Reproduït de Radden (2011: 25).

Atesos *a*) els italians *domani l'altro* 'després-demà' i *l'altroieri* 'després-ahir', *b*) els noms francesos de parentiu del tipus *arrière-petit-fils*, ~ *filles*, ~ *enfants* ('besnet', 'besneta', 'besanets') i *arrière-grand-père* ('besavi'), ~ *mère* ('besavis'), ~ *parents* 'besavis' i *c*) els adverbis del samoà, llengua austronèsica, *talaatu taeao* (literalment: 'enllà demà'; cfr. *després-demà* i, més avall, altres sinònims catalans encara vius) i *talaatu ana-nafi* (literalment, 'enllà ahir': *després-ahir*; Mosel 1991: 156), Radden (2011: 26) ha proposat la segona possibilitat de representació de la seqüència temporal que avançàvem adés: una

representació bidireccional («del futur cap al passat» i «del passat cap al futur») i amb l'ego en reflexió en el futur com en el passat. En aquest cas, l'ego, situat al mig de la línia temporal, és representat contemplant «cara a cara» la seqüència que se li acosta «des del futur cap al passat» de manera que darrere *domani* hi ha *domani l'altro* (en italià), darrere *taeao* hi ha *talaatu taeao* (en samoà). L'ego es gira en direcció al futur i la seqüència ara s'orienta des del passat cap al futur (al capdavant cap a l'ego) i, cosa important en aquest cas, es conserva el mateix FoR-t en reflexió; d'aquesta manera: darrere *ieri* hi ha l'*altroieri* (en italià); darrere el *petit-fils* o del *grand-père* hi ha el *arrière-petit-fils* i *arrière-grand-père* (en francès); o darrere *ana-nafi* hi ha *talaatu*. Cfr. la Figura 4:

Figura 4. Seqüència bidireccional: doblement oposada (en el futur i en el passat) a l'ego. Reproduït de Radden (2011: 27).

2.4.3. És ací on poden començar a trobar llum i lògica les dades del català. Vegem-ho molt succintament.¹⁹ Quan el català antic i encara ara una part considerable dels parlants (cfr. *ALDC*, III, mapes 640 i 642) fan servir *después-demà* (futur) i *después-ahir* i *después-anit* (passat) adopten aquest mateix FoR-t relatiu en reflexió (o «en espill») segons una representació bidireccional («del futur cap al passat» i «del passat cap al futur») que descriu la Figura 4 de Radden (2011: 27). Al capdavant, s'hi trasllada el mateix FoR espacial relatiu en reflexió (o «en espill») al domini temporal.

Les dades diacròniques i geolingüístiques que hem aplegat del català són més riques i completen les que hem reportat de l'italià, del francès o del samoà i, cosa notable, revelen que *después-demà* i *después-ahir*, *después-anit* no són un accident: més aviat mostren una tendència a aplicar aquest FoR-t en reflexió i bidireccional en la representació de seqüències; hi afegim alguna referència de l'occità (només del *DMistral* i *DAlibèrt*) també del mateix tipus.

a) En la línia dels termes francesos de parentiu amb *arrière* (cfr. supra), tenim l'antic *tresavi* 'avi de l'avi' (< *trans* 'més enllà' + *avi*; s. XIV), *+reavi* i *repadrí* (< *rere* + *avi* (s. XVI), ~ *padrí* 'besavi'); o els castellanitzats *regüelo*, *reabuelo* (*DRosanes*, *DMartíGadea*; Guardiola, TLV (en premsa)), *renet* 'beset' (*DCVB*) o *rebesnet* (< *rere* + *besnét*); cfr. els occitans *tresavi*, *reiravi*.

19. Disposem d'una gran quantitat de dades del català antic (retrodatacions, variants formals, atestacions en territoris que ara fan servir altres solucions, resultats estadístics) i contemporani (variants i sinònims, extensió territorial, vitalitat). Ateses les limitacions d'espai d'aquest article, restringim aquesta informació a l'essencial i ens remetem per als detalls a Martines (en premsa).

b) En la línia de *l'altroieri* de l'italià, hi ha el català antic *l'altrir* (s. XIV) i l'occità *l'autre ièr* 'l'altre dia, un dia en el passat'; cfr. *s'altre dia* 'després-ahir' que ALDC (III, mapa 642) situa a Maó.

c) En la línia del samoà *talaatu ana-nafi* (literalment: 'enllà ahir') i, molt més prop, dels occitans *delà-iè, ièr delà* i *asièr delà* 'després-ahir' o *ardelaser* 'després-anit' tenim *dellà-ahir* i *enllà-ahir* en punts del català septentrional (DCVB, s. v. *dellà, enllà*; ALDC, III, mapa 642). Semblantment, en llocs on es diu *part demà* 'després-demà' (< prep. *part* 'més enllà, a l'altra banda' + *demà*, cat. nord-occidental; cfr. PALDC, mapa 412) però *després-ahir*, fan ⁺*després-de part-demà* ('d'ací a tres dies')²⁰ i ⁺*de part després-ahir* 'fa tres dies' (dada que agraesc al col·lega Jordi Suils (Universitat de Lleida)); cfr. l'occità *part deman* 'després-demà' i *part ièr* (i *passat ièr*) 'després-ahir', *part-a-ser* 'després-anit'.

3. CONCLUSIONS

a) La SC ens forneix d'unes eines teòriques útils per a l'anàlisi de l'evolució de les llengües, del canvi lexicosemàntic i de les relacions entre conceptualització del món, experiència i cultura. En aquest sentit, hem volgut mostrar com la noció d'*embodiment* o corporeïtzació i els esquemes d'imatge permeten d'accedir a les representacions conceptuals a què remeten els mots i, doncs, ofereixen possibilitats d'estudi dels fets de llengua potser més aprofundides.

b) L'estudi dels esquemes d'imatge en la construcció dels marcs de referència espacial (FoR-e) i, per mitjà d'aquests, dels temporals (FoR-t) eixampla les vies d'anàlisi i les possibilitats de resoldre qüestions fins ara no gaire ben tractades.

c) Els compostos temporals del tipus *després-ahir, després-anit* no sols no són formes poc *lògiques* sinó que responen a un FoR-t que afecta altres sinònims i altres mots: aquestes formes comparteixen una mateixa estratègia de projecció del FoR-e sobre el TEMPS definible com a relatiu en reflexió (o «en espill») segons una representació bidireccional («del futur cap al passat» i «del passat cap al futur»).

d) Tot i que l'estudi comparatiu no ha estat exhaurit en aquest article, sobretot quant a les dades diacròniques, hem vist com el català se situa en aquesta qüestió prop de l'occità.

4. BIBLIOGRAFIA

ALDC = VENY, Joan / LÍDIA PONS (2001-2018): *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: IEC.

20. *Endesprés-ahir* en punts del País Valencià (cfr. adés en nota).

- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1999): *Les «Regles de esquivar vocables» i «la Qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALLOT, Josep (1814): *Gramatica y Apologia de la llengua cathalana*. Barcelona: Joan Francisco Piferrer.
- BELTRAN, Vicent (1999): *El parlar de la Marina Alta: el contacte interdialectal*. Tesi doctoral dirigida per Jordi Colomina. Universitat d'Alacant.
- BENDER, Andrea / BENNARDO, Giovanni / BELLER, Sieghard (2005): «Spatial frames of reference for temporal relations: A conceptual analysis in English, German, and Tongan», dins BARA, Bruno G. *et al.* (eds.): *Proceedings of the 27th annual conference of the Cognitive Science Society*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, p. 220-225.
- BENDER, A. / BELLER, S. / BENNARDO, G. (2010): «Temporal Frames of Reference: Conceptual Analysis and Empirical Evidence from German, English, Mandarin Chinese and Tongan», *Journal of Cognition and Culture*, vol. 10, p. 283-307.
- BENNARDO, Giovanni (2009): *Language, space and social relationships: A foundational cultural model in Polynesia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BORODITSKY, Lera (2000): «Metaphoric structuring: Understanding time through spatial metaphors». *Cognition*. Vol. 75, p. 1-28.
- BORODITSKY, Lera (2001): «Does language shape thought? English and Mandarin speakers' conceptions of time», *Cognitive Psychology*, vol. 43, p. 1-22.
- BORODITSKY, Lera / RAMSCAR, Michael / FRANK, Michael (2002): «The roles of mind and body in abstract thought», *Psychological Science*, vol. 13, p. 185-188.
- CABLITZ, Gabriele H. (2006): *Marquesan: A grammar of space*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- CASANOVAS, Joaquín (1883): *Coleccion de vocablos y modismos incorrectos y viciosos, usados por los catalanes cuando hablan el castellano, y tomados al oído ó leídos en los periódicos*. Barcelona: Librería de Lopez.
- CASANOVAS, Joaquín (1884²): *Colección de vocablos y modismos incorrectos y viciosos usados por los catalanes cuando hablan el castellano y tomados al oído ó leídos en periódicos y libros [...]*. Barcelona: Imprenta de Luis Tasso y Serra.
- CASASANTO, Daniel / BORODITSKY, Lera (2008): «Time in the mind: Using space to think about time», *Cognition*, vol. 106, p. 579-593.
- CLARK, Andy (2008): *Supersizing the mind: embodiment, action, and cognitive extension*. Nova York: Oxford University Press.
- CLIMENT, Salvador / MATEU, Jaume (coord.) (2011): *Gramàtica i cognició. Una aproximació cognitiva a l'anàlisi lingüística*. Barcelona: Editorial UOC.
- CROFT, William / CRUSE, D. Alan (2004): *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CUENCA, Maria Josep / HILFERTY, Joseph (1999): *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel.
- DAGuiló = AGUILÓ I FUSTER, Marian (1914-1934): *Diccionari Aguiló*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- DALibèrt = ALIBÈRT, Loïs (1988²): *Dictionnaire Occitan-Français d'après les parlers languedociens*. Tolosa de Llenguadoc: Institut d'Estudis Occitans.
- DAMengual = AMENGUAL, Joan Josep (1858): *Nuevo diccionario mallorquin-castellano-latin*. Palma: Imprenta y Librería de Juan Colomar.

- DANCYGIER, Barbara (ed.) (2017): *The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de Borja (1978² [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 vol.
- DECat = COROMINES, Joan (1983⁴-1991): *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Curial.
- DIEC = *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: IEC, 1995¹ i 2007. <<https://dlc.iec.cat/>>
- DMartíGadea = MARTÍ GADEA, Joaquim (1891): *Diccionario General Valenciano-Castellano*. València: Imprenta de José Canales Romá.
- DMistral = MISTRAL, Frédéric (1878-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*. Ais de Provença: Delagrave.
- DRosanes = ROSANES, Miquel (1864): *Miscelánea que comprende 1º un Vocabulario Valenciano- Castellano, dividido en grupos para facilitar la memoria de las palabras en él contenidas. 2º Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana*. València: Imprenta de José M. Ayoldi, p. 5-69.
- DTorra = TORRA, Pere (1653): *Dictionarium seu Thesaurus Catalano-Latinus verborum ac phrasium*. Barcelona: Antoni Lacavalleria.
- EVANS, Vyvyan (2007): *A glossary of Cognitive Linguistics*. Edimburg: Edinburgh University Press.
- EVANS, Vyvyan / GREEN, Melanie (2006): *Cognitive Linguistics. An introduction*. Mahwah, NJ / Londres: Laurence Erlbaum Associates, Publishers.
- FERNÁNDEZ JAÉN, Jorge (2014): *Principios fundamentales de la semàntica històrica*. Madrid: Arco/Libros, S. L.
- FEW = WARTBURG, Walther von (1922-1969): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Bonn: Klopp; Basel; Zbinden; Nancy.
- FILLMORE, Charles J. (1982): «Towards a Descriptive Framework for Spatial Deixis», dins JARVELLA, Robert J. / KLEIN, Wolfgang (eds.): *Speech, Place, and Action*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd, Wiley. p. 31-59.
- FILLMORE, Charles J. (1985): «Frames and the Semantics of understanding», *Quaderni di Semantica*, vol. 6, p. 222-245.
- GEEREARTS, Dirk / CUYCKENS, Hubert (eds.) (2007): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- GEERAERTS, Dirk / GRONDELAERS, Stefan (1995): «Looking back at anger: Cultural traditions and looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical», dins TAYLOR, John / MACLAURY, Robert (eds.): *Language and the Construal of the World*. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 153-180.
- GENTNER, Dedre (2001): «Spatial metaphors in temporal reasoning», dins GATTIS, Merideth (ed.): *Spatial schemas and abstract thought*. Cambridge: MIT Press, p. 203-222.
- GENTNER, Dedre / IMAI, Mutsum / BORODITSKY, Lera (2002): «As time goes by: Evidence for two systems in processing space time metaphors», *Language and Cognitive Processes*, vol. 17, p. 537-565.
- GIBBS, Ronald (1996): «Whats' Cognitive about Cognitive linguistics», dins CASAD,

- Eugene (ed.): *Linguistics in the Redwoods: The Expansion of a New Paradigm in Linguistics*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 27-53.
- HASPELMATH, Martin (1997): *From space to time: Temporal adverbials in the world's languages*. Munich / Newcastle: Lincom Europa.
- HILL, Clifford Alden (1978): «Linguistic representation of spatial and temporal orientation». *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, vol. 4, p. 524-538.
- HILL, Clifford Alden (1982): «Up /down, front /back, left /right. A contrastive study of Hausa and English», dins WEISSENBORN, Jürgen / KLEIN, Wolfgang (eds.): *Here and there: Cross-linguistic studies on deixis and demonstration*. Amsterdam: Benjamins, p. 13-42.
- IBARRETXE, Iraide / VALENZUELA, Javier (dirs.) (2012): *Lingüística cognitiva*. Madrid: Antròpos.
- IBARRETXE ANTUÑANO, I. (2013): «La lingüística cognitiva y su lugar en la historia de la lingüística», *Revista española de lingüística aplicada*, vol. 26, p. 245-266.
- JACKENDOFF, Ray (1996): «The architecture of the linguistic-spatial interface», dins BLOOM, Paul et al. (ed.): *Language and space*. Cambridge, Mass.: MIT Press, p. 1-30.
- KITA, Sotaro / DANZIGER, Eve / STOLZ, Christel (2001): «Cultural specificity of spatial schemas, as manifested in spontaneous gestures», dins GATTIS, M. (ed.): *Spatial schemas and abstract thought*. Cambridge, MA: MIT Press, p. 115-146.
- LAKOFF, George (1987): *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, George (1990): «The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas?», *Cognitive Linguistics*, vol. 1 (1), p. 39-74.
- LAKOFF, George / JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
- LAKOFF, George / JOHNSON, Mark (1999): *Philosophy in the flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. Nueva York: Basic Books.
- LANGACKER, Ronald W. (1991): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald W. (2008): *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- LEVINSON, Stephen / WILKINS, David (2006): «Patterns in the Data: Toward a Semantic Typology of Spatial Description», dins LEVINSON, Stephen / WILKINS, David (ed.): *Grammars of space*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 512-552.
- LEVINSON, Stephen C. (2003): *Space in language and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MCGLONE, Matthew S. / HARDING, Jennifer L. (1998): «Back (or forward?) to the future: The role of perspective in temporal language comprehension», *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, vol. 24, p. 1211-1223.
- MARTÍ FOLGUERA, Josep (1877): *Lo Caragirat*. Barcelona: Imprenta de la Renaixensa.
- MARTINES, Josep (en premsa): «Espai i temps a propòsit del català *després-ahir*. Un acostament segons la semàntica cognitiva diacrònica».
- MIETZNER, Angelika (2012): «Spatial orientation in Nilotic languages and the forces of

- innovation», dins MIETZNER, Angelika / Claudi, ULRIKE (ed.): *Directionality in Grammar and Discourse: Case Studies from Africa*. Köln: Köppe, p. 165-175.
- MOSEL, Ulrike (1991): «Time metaphors in Samoan», dins BISANG, Walter / Rinderknecht, Peter (ed.): *Von Europa bis Ozeanien - von der Antonymie zum Relativsatz: Gedenschrift für Meinrad Scheller*. Zürich: Arbeiten des Seminars für Allgemeine Sprachwissenschaft der Universität Zürich, p. 149-165.
- NDL = MASIP I VALLÈS, Robert / MONTARDIT I ASÈNSIO, Ferran / PRENAFETA I AGELET, David (2010): *Lo nou diccionari lleidatà-català*. Lleida: Alfazeta Edicions.
- NÚÑEZ, Rafael E. / SWEETSER, Eve (2006): «With the Future Behind Them: Convergent Evidence From Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Construals of Time», *Cognitive Science*, vol. 30, p. 401-450.
- PALDC = VENY, Joan (2007-2019): *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*. Barcelona: IEC.
- PIAGET, J. (1927-1969): *The Child's Conception of Time*. Nova York: Ballantine Books
- PLASTER, Keith / POLINSKY, Maria (2007): «Women are not dangerous things: Gender and categorization». *Harvard Working Papers in Linguistics*, vol. 12, p. 115-158.
- RADDEN, Günter (2011): «Spatial time in the West and the East», dins BRDAR, Mario *et al.* (ed.): *Space and Time in Language*. Frankfurt: Peter Lang, p. 1-40.
- ROS, Carles (1771): *Correccion de voces y frases que el vulgo, ú comun, de Valencia, usa, ó ha introduzido hablando (ú queriendo hablar) en su materno idioma*. Valencia: Francisco Burguete.
- ROSCHE, Eleanor / THOMPSON, Evan / VARELA, Francisco (2017[1993]): *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- RUBERT, Robert (2009): *Cognitive Systems and the Extended Mind*. Nova York: Oxford University Press.
- SARRAZIN, Jean-Christophe / GIRAUDO, Marie-Dominique / PAILHOUS, Jean / BOOTSMA, Reinoud J. (2004). «Dynamics of balancing space and time in memory: Tau and kappa effects revisited», *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, vol. 30 (3), p. 411-430.
- SHAPIRO, Lawrence (2011): *Embodied Cognition*. Nova York: Routledge.
- SOLÀ, Joan (1991): *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries.
- TALMY, Leonard (2000): *Toward a cognitive semantics: Conceptual structuring systems*. Cambridge: MIT Press.
- TLV = GUARDIOLA, Maria Isabel (en premsa): *Tresor lexicogràfic valencià*.
- TORRALBO, Ana / SANTIAGO, Julio / LUPIÁÑE, Juan (2006): «Flexible conceptual projection of time onto spatial frames of reference», *Cognitive Science*, vol. 30, p. 745-757.
- TVERSKY, Barbara / KUGELMASS, Sol / WINTER, Atila (1991): «Cross-cultural and Developmental Trends in Graphic Productions», *Cognitive Psychology*, vol. 23.4, p. 515-557.
- UNGERER, Friedrich / SCHMID, Hans-Jorg (2013 [1996]): *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Londres / Nova York: Longman.
- VENY, Joan (1977): «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc», *Randa*, vol. 5, p. 5-41.
- VENY, Joan (1978): *Els parlars*. Barcelona: Dopesa.